

AD MEMORIAM

**Черговий, 182 випуск “Вісника Черкаського університету”,
серія “Історичні науки” присвячуємо світлій пам’яті українського
історика і громадського діяча, учасника дисидентського руху,
Ярослава Романовича Дашкевича (1926-2010),
життєвий шлях і наукова спадщина якого становить
цілу епоху в сучасній історії України.**

Б.Д. Черномаз, В.В. Масненко, Ю.М. Михайлюк, С.О. Шамара

ЧЕРКАСЬКІ СТЕЖИНИ ЯРОСЛАВА ДАШКЕВИЧА: КІЛЬКА СПОГАДІВ

Богдан Черномаз

Згадуючи Ярослава Дашкевича, навряд чи ми знайдемо багато задокументованих фактів, за якими було б видно його зв’язки з Уманню у 70-ті – 80-ті роки ХХ ст., тобто в період “розквіту” радянського тоталітаризму. Все ж ми з впевненістю згадуємо задокументовані факти участі Я. Дашкевича в науково-практичних конференціях, організованих кафедрою історії Черкаського університету вже після проголошення незалежності України.

До сказаного зробимо коротке пояснення: Я. Дашкевич в Умані відвідував відому діячку – Надію Віталіївну Суровцову, яка у той час залишилася чи не єдиною людиною, яка свого часу працювала у Центральній Раді й особисто була знайома з багатьма яскравими представниками тодішньої національно-демократичної еліти УНР. Якщо порівняти політичні портрети Н. Суровцової й Я. Дашкевича, то легко можна визначити в чому вони подібні і в чому відрізнялися. Якщо ж вести мову про їхні спільні риси, то слід передусім підкреслити патріотизм, порядність, інтелігентність. Щодо політичних кредо – вони були різними, але їх зближували такі риси як респектабельність і деякі спільні ознаки особистої долі. Н. Суровцова провела у більшовицьких таборах для політв’язнів 29 років, а Я. Дашкевич був засуджений на 10 років (відбув у таборах майже сім).

Помешкання Н. Суровцової було на вул. Комуністичної молоді № 6. Я. Дашкевич у 1971 і 1972 роках бував за цією адресою не один раз. У ті роки хата Н. Суровцової була свого роду центром спілкування опозиційно налаштованої молоді. Мені, тоді студенту уманського с/г інституту, в числі інших студентів часто доводилося відвідувати Н. Суровцову. Там, власне і довелося декілька раз зустріти Я. Дашкевичем. Зараз навряд чи можна деталізувати враження, які залишилися від спілкування з цією людиною.

Наші принагідні спілкування були припинені у липні 1972 р., у період т.зв. “Великого погрому”. Саме тоді відбулися повальні арешти дисидентів і над усіма запідозреними у нелояльності до комуністичного режиму нависла небезпека репресій.

Віталій Масненко

Уперше я побачив Ярослава Романовича Дашкевича у червні 1992 р. Тоді, а саме 2 червня, у Києві розпочалася Міжнародна конференція “В’ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна” (до 6 червня секційні засідання відбувалися у Луцьку, Затурцях та Кременці). Захід проходив у великій залі Інституту історії України. Я суто випадково потрапив на засідання. Точніше хотів відвідати конференцію як слухач, оскільки заявки на неї не подавав і не міг претендувати на повноцінну участь як доповідач.

Але на початок пленарного засідання так і не втрапив, уже й не пам'ятаю за яких обставин. Напевне затримався у бібліотеці чи архіві. Тому зміг прийти лише десь посередині засідання. Коли зайшов до зали, то саме Дашкевич тільки розпочав доповідь. Промовляв він дуже переконливо, і як мені здалося, навіть з певним сумом чи то іронією з приводу висловленого. Тримався з внутрішньою гідністю, з відчуттям самоповаги й поваги до оточуючих. Цим неробленим аристократизмом одразу привертав увагу. Вказана конференція запам'яталася власне виступом Дашкевича (хоча встиг почути ще кількох інших промовців). Його доповідь стосувалася участі Липинського в Українській революції та його критичної оцінки революційних подій. Познайомитися з видатним істориком я, на той час аспірант, так і не наважився. Єдине на що вистачило духу – підійти після завершення засідання й подякувати за чудову доповідь.

Коли тепер аналізую власні наукові пріоритети, то дедалі більше схиляюся до думки, що, можливо отой виступ Ярослава Романовича, з його аналітично-критичною тональністю, багато у чому посприяв появі мого зацікавлення В'ячеславом Липинським. У біобібліографічному покажчику Дашкевича 2006 р. видання вміщена фотографія історика зі згадуваної конференції (підпис до неї однак має неточність – вказано, що захід відбувся у травні 1992 р.), яка дала змогу певною мірою освіжити спогади про цю подію.

* * *

Наступна зустріч і власне знайомство відбулося вже у квітні 1999 р. у Черкасах, коли Ярослав Романович завітав на конференцію “Етносоціальні процеси на Середньому Подніпров'ї: минуле і сучасність”, яку проводила наша кафедра.

23 квітня мені було доручено зустріти Дашкевича з львівського потягу, який приходить у Черкаси досить рано, на ту пору року ще затемно. Поселили його у студентському гуртожитку, в кімнаті для гостей. На моє вибачення, щодо не зовсім комфортних умов проживання, Ярослав Романович відповів, що звик до спартанського побуту й особливих вигод не потребує. До початку конференції було ще кілька годин, на те, аби наш гість встиг дещо відпочити від подорожі і випити чаю.

Коли за півгодини до початку пленарного засідання я знову завітав до його кімнати, Ярослав Романович вже був цілком зібраний і готовий приступати до праці. Ми одразу вирушили до головного університетського корпусу, де відбувався захід.

Наскільки пам'ятаю, Дашкевич був на тій конференції єдиним відомим дослідником, але ця обставина була сприйнята ним цілком спокійно. Він з готовністю спілкувався з іншими учасниками конференції, в основному черкаськими істориками, зі студентами. Оскільки не було жорстких регламентних обмежень, то доповідь Дашкевича “Великий кордон України: взаємопроникнення культур – нові аспекти” переросла у справжню лекцію. Певен, що багато слухачів, особливо студенти, зробили для себе справжнє відкриття нового бачення української історії. Окрім усного інтелектуального багажу, Ярослав Романович привіз для черкаських колег чималу підбірку видань. В основному це були книги видрукувані Львівською філею Інституту української археографії.

На другий день конференції відбулося своєрідне виїзне “засідання” за маршрутом, який обрав Ярослав Романович. Вранці 24 квітня ми виїхали автомобілем у напрямку на Канів. Наша невеличка “експедиція” складалася з водія, Ярослава Дашкевича, мене та відомого черкаського археолога Михайла Сиволапа. Останній, окрім усіх інших чеснот, є чудовим екскурсоводом. Тож він детально розповідав про всі археологічні та історичні пам'ятки, які траплялися нам на шляху. Ярослав Романович дуже уважно слухав, час від часу уточнюючи окремі моменти, або коротко коментуючи почуте. Першою зупинкою був природний заповідник біля Канева, власне могила Миколи Біляшівського (поруч похований його небіж – Борис).

Далі поїхали до могили Кобзаря. На Тарасовій Горі затрималися довше. Тут Дашкевич був небагатослівний, зосереджений. Стояв певний час у задумі, потім поклонився Кобзареві. Я не знаю достеменно скільки разів історик відвідував Чернечу гору. Проте, мені здається, що для нього це був своєрідний обов'язковий ритуал – звірити здобутки і життєву позицію певного відрізка власного шляху з Кобзаревим заповітом. Принаймні, у тому ж покажчику 2006 р. знаходиться світлина 1959 р. (рівно за 40 років до нашої події), на якій зображено усміхненого Дашкевича у колі приятелів біля підніжжя Тарасові Гори.

Далі наш маршрут проліг через греблю Канівського ГЕС на лівий берег Дніпра. Відвідали с. Прохорівку, Михайлову Гору – місце побуту й спочинку іншого великого українця – Михайла Максимовича. Наскільки дозволяв час здійснили прогулянку парком, Дашкевич вклонився могилі Максимовича. На завершення помилувалися дніпровським краєвидом, сосною Гоголя і дубом Шевченка.

На зворотному шляху до Черкас зупинилися у Золотоноші. Тут пообідали у місцевому ресторані "Весна". Дашкевич уперше під час подорожі невимушено жартував.

Останній день перебування у Черкасах, 24 квітня виявився досить насиченим. Дашкевич мав два виступи на місцевому телебаченні: державній та приватній телекомпаніях. Серед багатьох історичних і суспільно-політичних питань, які розглядалися під час виступів, особливо запам'яталась оцінка постаті Остафія Дашкевича, далекого предка Ярослава Романовича. На завершення відбулася екскурсія Черкасами, де роль гіда випала мені. Тоді наш гість відвідав Черкаський обласний краєзнавчий музей, Музей Кобзаря, також пройшлися вулицями центральної частини міста. З досить тривалої розмови у пам'яті залишилися думки Дашкевича про роль історика у житті суспільства, про потребу наукової праці на місцях, аби не лишати по собі інтелектуальну пустку. Ярослав Романович також говорив про брак можливостей для друку власних праць. Цій обставині я щиро здивувався, бо вважав, що його нинішня популярність відкривала найширші можливості оприлюднювати свої думки. Очевидно я помилявся. Зі свого боку я згадав, що черкащинам вдалося подолати брак інформації про Липинського, про який Дашкевич говорив у 1992 р. Принаймні, ми вже мали певні напрацювання з питання його життя на хуторі Русалівські Чагарі (сучасний Маньківський район). Прощання було досить теплим і щирим. Характерно, що у розмові Дашкевич не торкався особистих сюжетів, як власних, так і своїх співбесідників. Цю особливість спілкування я відніс на рахунок його надзвичайної делікатності.

Через кілька тижнів Ярослав Романович надіслав мені рукопис своєї статті "Великий кордон України: аспекти дослідження" для публікації у журналі "Доба". На жаль, стаття так і не була опублікована, оскільки вказаний журнал за браком коштів і слабкістю організаційної бази перестав виходити (єдиний номер побачив світло у Черкасах наприкінці 1998 р.). При наступних зустрічах із Дашкевичем я згадував про цей рукопис. На це він відповідав, що можна почекати з друком до кращих часів.

* * *

Протягом 2001 – 2003 рр. відбулося кілька зустрічей з Дашкевичем, тепер уже під час моїх відвідин Львова. Зокрема, у березні 2001 р. я мав можливість поспілкуватися з Ярославом Романовичем між засіданнями XII наукової сесії НТШ. У жовтні 2001 р., коли працював з матеріалами ЦДІА України у Львові та Державного архіву Львівської області, я спеціально домовився з ним про зустріч. Тоді побачилися і коротко поспілкувалися у приміщенні Львівської міської ради, де Дашкевич брав участь у засіданні якоїсь комісії. В грудні 2002 р. Ярослав Романович підготував і надіслав до спеціалізованої вченої ради Інституту історії України НАН України схвальний відгук на автореферат моєї докторської дисертації. У березні 2003 р. під час роботи XIV наукової сесії НТШ у мене також була можливість обмінятися новинами і подякувати за підтримку в реалізації своїх дослідних проєктів.

У 2005 р. Ярослав Дашкевич був одним із тих, хто рекомендував мене для обрання дійсним членом НТШ. Від того часу, оскільки я не мав змоги бути особисто присутнім на засіданнях загальних зборів НТШ, то кілька разів передавав свій голос дійсного члена Ярославу Романовичу для голосування з тих чи інших питань.

Найбільше моїх зустрічей із Дашкевичем припало на 2006 р. Тепер їхня локалізація знову переміщується на Наддніпрянщину, у Київ та Черкаси. У кінці квітня спілкувалися під час захисту докторської дисертації С.І. Дровозюка у спеціалізованій вченій раді Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. А у кінці травня Ярослав Дашкевич приїздив у Черкаси для участі у роботі нашої спеціалізованої вченої ради як опонент дисертації Юрія Михайлюка. На жаль, тоді мені не вдалося належним чином поспілкуватися з ним, оскільки був переобтяжений виконанням проректорських обов'язків. Проте, все ж зміг поговорити у день захисту. Дещо докладнішу бесіду мали на наступний день перед від'їздом Дашкевича на екскурсію до Холодного Яру. Згадали

попередню поїздку Черкаським краєм. Навіть зробили спільне фото на фоні нашої університетської Церкви Кирила і Мефодія.

І, нарешті, 13 грудня 2006 р. разом з професором Віктором Гоцуляком та студентом нашого історичного факультету Ігорем Волошиним були на відзначенні 80-тиліття Дашкевича у Львові. Самі святкування, що відбувалися у актовій залі Львівського університету, пройшли на належному – високому академічному рівні. Характерно, що ювіляра вітала не тільки українська наукова громада, а й чимало закордонних гостей. Зокрема, я звернув увагу на те, що до нього з однаковою шанобливістю ставилися представники навіть таких ворогуючих сторін як Вірменія та Азербайджан. Очевидно, це було доволі показовим свідченням науковості його дослідного доробку і зваженості громадської позиції. Ювіляр Ярослав Романович виглядав дуже скромно, навіть помітно ніяковіючи під час цілком заслужених привітань.

Остання моя зустріч з Ярославом Дашкевичем відбулася на захисті докторської дисертації Віталія Яремчука 29 жовтня 2009 р. у спеціалізованій вченій раді Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. Якогось передчуття, що це справді останнє побачення не було. Більше того, не було й відчуття тривалого часового відтинку, який віддаляв від попереднього спілкування (а це майже три роки). Проте зустрілися і говорили ніби тільки вчора бачилися. Розмова торкалася питань поточної наукової діяльності. Також Ярослав Романович висловлював стурбованість актуальною політичною ситуацією в Україні. Адже тоді розгорталася активна фаза останньої президентської виборчої кампанії. Її перебіг та ймовірні наслідки сприймалися ним як серйозна загроза українській державності.

Після захисту, на прощання Ярослав Романович сказав: “До зустрічі у вас у Черкасах!”. На жаль, це побажання так і не довелося реалізувати у фізичному вимірі. Проте, в інтелектуальному й духовному сенсі він назавжди залишиться з нами. Він і зараз присутній у Черкасах, інших містах України і світу, де читають його праці, де його думки спонукають до наукового пошуку задля розвитку української історичної думки та ствердження нашої ідентичності.

Юрій Михайлюк

Морозного лютого ранку 2006 р. я піднімався сходами Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України, намагаючись перебороти легке хвилювання: невдовзі мало відбутися знайомство з незаперечним світилом та одним із керманців української історичної науки – Ярославом Дашкевичем. Метою візиту було припросити цього шанованого директора наукової установи стати рецензентом моєї кандидатської дисертації.

Мене провели до кабінету вченого, де назустріч із-за робочого столу неквапом піднявся вище середнього росту, худорлявий, із білим, як сніг, волоссям поважного віку чоловік. Уже з перших слів після знайомства хвилювання стало потроху згасати. Ми пили каву і вели розмову про мій науковий проект. Згодом Ярослав Романович завів мову про його знайомих черкаських колег. За чверть години у мене склалося враження, що це аж ніяк не перша наша зустріч. Її час минув непомітно швидко. Ми узгодили подальшу співпрацю і я поспішив на зворотній потяг до Черкас. Потім ми ще кілька разів зустрічалися на наукових заходах. Шановний професор у статусі опонента був присутній і на захисті моєї дисертації.

Ці нечисленні зустрічі з Ярославом Романовичем без перебільшення перевернули якусь частину мого внутрішнього світу. З моменту знайомства в моїй уяві сформувався його образ як класичного професора старої (в найліпшому розумінні) наукової школи. На таке уявлення навіювали непідробні працелюбність і щоденна працездатність пана Ярослава, його сповнений надзвичайних чеснот і людяності характер, невибагливість до комфорту, скромний і, одночасно, ошатний зовнішній вигляд. Цей колорит підсилювався навіть інтер'єром його робочого кабінету – незаможно умеблюваного, але з величезною кількістю книг. Для нього духовне було незрівняно вищою цінністю, аніж матеріальне.

Винятково полонила манера ведення діалогу ученим. Говорив він неголосно, спокійно і виважено, але водночас ніби викарбовував кожне слово. Ні в якому разі не переривав співбесідника на півслові. Жадав більше уважно слухати, аніж зайве говорити. При цьому прагнув дослухатися до глибинної суті висловлювання свого візаві. Розумний співрозмовник, будь то колега, чи хто інший, для нього був ні в якому разі не конкурентом, а радше споборником.

Над усе вражав його погляд – завжди проникливо-глибокий і задумливий, часто навіть сумний. Він випромінював знання, досвід, мудрість. Такий погляд запам'ятовується на все життя.

Ярослав Романович, наскільки дозволяв стан здоров'я, надзвичайно полюбляв відвідувати історичні місця, мальовничі куточки природи. У цьому я черговий раз переконався під час однієї подорожі з ним Черкащиною – до Холодного Яру. Ми довго блукали його стежками, а мій супутник із великою насолодою споглядав за чудесами місцевої природи. Особливо його вразила тамтешня природньо-історична пам'ятка – понадтисячолітній "Дуб Залізняка".

Щиросердно завдячую долі, що хоч і ненадовго, але вона звела мене з такою непересічною постаттю, як Ярослав Романович Дашкевич. Вічна йому пам'ять.

Сергій Шамара

Середині осені 2009-го була доволі теплою і привітною. Міжнародна наукова конференція у Львові проходила за активної організації співробітників місцевого відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського. Обожнюваний українцями і такий незручний для росіян Мазепа об'єднав дослідників різних регіонів і країн. Признаюсь, поступово мене почало охоплювати сюрреалістичне почуття, яке притлумлювало слова промовців. Надреальною, як на "молодого кандидата з провінції", видавалася присутність тут всесвітньо відомого історика Ярослава Дашкевича, на якого хотілося дивитися знову і знову. Не те, щоб я творив собі кумира чи бодай шукав якоїсь кон'юнктури. Ні. Радше, навпаки. Хотілося так сидіти осторонь і дивитися на цю людину-легенду. Так само, як це було у Черкасах декілька років до цього... Хотілося сказати іншим: "Не чіпайте, не завантажуйте його! Дайте людині просто побути у колі однодумців, висловитися!".

Два дні я тішився з того, що наша наукова братія пересувалася від одного запрограмованого місця до іншого разом із Ярославом Романовичем. І почуття нереального бентежило дедалі сильніше. Найбільше нереальним видавалося те, що український "Історик-Епоха" колись помре. Не можу передати тієї ніяковості, яку я переживав, щойно закрадалася ця думка. Здається, я навіть наївно вірив, що можна просто підійти до нього і поділитися частиною своєї енергії, молодості. Щось таке. Попри літа, він не виглядав у ті дні хворобливим чи неготовим до роботи. Боже борони, комусь таке сказати! Втім, бажання уберегти його від політичного галасу та буденних перипетій стало тоді моєю психологічною настановою. Дізнавшись, що третього дня у мене вже не буде можливості переговорити з Ярославом Романовичем наодинці, я наздогнав його, крокуючого від входу до Музею релігій повз Домініканський костюл. Представився ближче, потис руку, передав наші черкаські вітання. Він довго не відпускав руки і все запевняв, що наступна зустріч буде у Черкасах. Ходою аскета Ярослав Дашкевич попрямував додому, тоді як мене, разом з іншими учасниками конференції, провели до місця відпочинку. Я озирнувся. Бентежність не відпускала...

25 лютого 2010 р. по обіді розпочалося засідання кафедри. Під час розгляду одного з питань на телефон надійшло повідомлення від колеги з Українського інституту національної пам'яті: "Помер Ярослав Дашкевич". Умить, ніби у форматі 3D, я перенісся до площі перед Домініканським костелом. Ярослав Романович не відпускає моєї руки, і лише львівський жовтневий туман повільно розмиває картинку. Ні! Цього не може бути! Душа протестує, та розум робить свою справу. Історик помер...

Сьогодні, згадуючи Ярослава Романовича, мені хотілося б закликати всіх істориків забути про політику! Про політику велику, про політику килимову. Озернітьса навколо, придивітьса! Де те своє – рідне і незрадливе, людське? Чи не втратили ми предмети дослідження? Чи не погрузли у безкінечних торгах? Чи не втратили силу духу, нашого українського духу? Ні. Ще не все ми згубили і загубили! Ні один одного, ні Україну! Хочеться вірити, що справа Ярослава Дашкевича житиме у діяннях наступних поколінь. Зрештою, навіть я, бентежний, усвідомлюю, що зараз лише "середина осені" і все тільки починається...

